

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Güz 2018, Cilt:6, Sayı:12, 6:342-357

Gönderim Tarihi: 15.11.2018

Kabul Tarihi: 26.12.2018

ABDÜSSELAM AHUNDZÂDE VE TARİH-İ MUKADDES-İ ENBİYA İSİMLİ ESERİ

Bilge KAYA YİĞİT*

Öz

Abdüsselam Ahundzâde 19. yüzyılda Azerbaycan'da yaşamış eğitimci, bilim adamıdır. Müslümanların din işleri başkanlığını yapmıştır. Eğitim, kültür, din ve devlet hizmetlerinde bulunmuştur. Tiflis ve Gori'de öğretmenlik yaparken eğitim müfredatında peygamberlerin hayatı ile ilgili Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış çocuklara yönelik bir eserin bulunmaması dikkatini çekmiş ve Tarih-i Mukaddes-i Enbiya isimli eserini Azerbaycan Türkçesi ile kaleme almıştır. Eser, bu alanda eğitim müfredatı için kaleme alınmış ilk ders kitabı olması bakımından önemli bir yayındır. Yaklaşık iki yüz sayfa civarındaki bu eser mukaddimededen sonra iki temel bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızda, Ahundzâde'nin ve bu önemli eserinin Türk edebiyatı araştırmacılarına tanıtılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Peygamber Kıssaları, Abdüsselam Ahundzâde, Azerbaycan Türk Edebiyatı, Türkiye Dışında Yaşayan Türklerin Edebiyatı, Çocuk Edebiyatı

ABDUSSELAM AHUNDZADE AND HIS WORK NAMED TARİH-I MUKADDES-I ENBİYA

Abstract

Abdussalam Ahundzade is an educator and scientist who lived in Azerbaijan in the 19th century. He is a person who has made the head of religious affairs of Muslims. He served the state in education, culture, religion. While teaching in Tiflis and Gori, the education curriculum has drawn attention to the fact that the prophets do not have a work related to the life-related children written in Azerbaijani Turkish and Tarih-i Mukaddes-i Enbiya wrote his work with Azerbaijani Turkic. This work is important publication because it is the first course book written for Azerbaijani Turkic education curriculum and consisting of approximately two hundred pages and two main parts. In our study, it was aimed to introduce Ahundzade and his important work 'Tarih-i Mukaddes-i Enbiya' to Turkish literature, researchers and readers.

Keywords: Prophet Stories, Abdussalam Ahundzâde, Azerbaijani Turkish Literature, Literature of the Turks living outside Turkey, Children's Literature

Giriş

Kısasü'l-Enbiyâ, "peygamberler tarihi" veya "peygamber kıssaları" olarak Türkiye Türkçesine çevrilir. Peygamberlerin hayatı hakkındaki ilk bilgiler kutsal kitaplarda görülmüştür. Peygamberlerin, önemli din büyüklerinin hayatı her zaman ilgi çekici olmuştur. Bu kıssalar, hikâyeler insanların ibret alması, hayatlarına çeki

* Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, kaya_b@ibu.edu.tr

ORCID ID 0000-0002-3177-5525

Mustafa Âsım Köksal'ın Peygamberler Tarihi isimli eseri de bu türde son zamanlarda yazılmış en kapsamlı eserlerdendir.¹⁰

Osmanlı sahası haricinde, Azerbaycan bölgesinde peygamberlerin hayatlarıyla ilgili ders kitabı olarak kaleme alınan bir eser Trabzon-Çaykara'nın dağ köylerinden Taşlıgedik köyünde bulunmuştur. Nitekim çalışmamızın ana omurgasını bu eser oluşturmaktadır. Eski harfli, matbu olan eserin başında dünyanın yaradılışı hakkında kısa malumat bulunmaktadır; daha sonra ilk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar peygamberlerin hayatları hakkında bilgi verilmektedir. Elimizde bulunan eski harfli baskı, eserin ilk baskısıdır. Hicri 1310/1893 yılında Âzerbaycan Türkçesi ile taşbaskı olarak basılmıştır. Bundan başka eser biri Kiril alfabesiyle olmak üzere iki defa daha basılmıştır. İkinci baskı 1901'de Bakü'de tab olunmuştur. Bu neşir Azerbaycan halkının büyük hamisi Hacı Zeynelâbidin Tagiyev'in¹¹ teşebbüsü ve maddi manevi desteğiyle gerçekleşmiştir.¹² Üçüncü baskı Kiril alfabesiyle ilk baskıdan yüzyıl sonra 1993 yılında Azerbaycan Devlet Neşriyatı olarak Bakü'de basılmıştır.

Orta öğretim seviyesindeki öğrencilere peygamberlerin ve Hz. Muhammed'in hayatını öğretmek amacıyla yazılan ve çalışmamıza konu olan incelediğimiz Tarih-i Mukaddes-i Enbiyâ isimli eserin sahibi Abdüsselam Ahundzade¹³ âlim bir zatın oğlu olarak 1843 yılında Bakü vilayetine bağlı Salyan beldesinde dünyaya gelmiştir. İlim tahsiline ailesinin yanında başlayıp, Türkçe ve Farsça öğrenmiştir. On iki yaşında, babası vefat etmiş, kardeşleri ile yetim kalmışlardır. Ahundzade, annesinin gayretiyle tahsilini sürdürmüştür. Annesi, babasından kalmış kitapları muhafaza etmiş, Abdüsselam Efendi bu kitaplardan çok istifade etmiştir. Arapça ilimleri Salyan'da eski usul ile on sene kadar ve iki-üç sene daha başka mahalde tahsil ederek ilim sahibi olmuştur.

Ahundzade'nin tahsil hayatı on sekiz sene kadar sürmüş, eğitimi tamamladıktan sonra memleketi olan Salyan şehrinde görev yapmıştır. Sonra Tiflis'te İdare-i Ruhaniye yanında bulunan okula şark dilleri hocası olarak atanmıştır. Tiflis mektebinde uzun süre ders verdikten sonra Gori beldesinde bulunan Darümuallimîn mektebine din dersleri ve Türkçe hocası olup 1894 senesine kadar Tiflis'te ve Gori'de muallimlik yapmış, bu esnada Rus muallimleri ve Rus mekteplerinin intizam ve idaresini görmüş ve eğitim-öğretim hususundaki

¹⁰ Eserin başında Kur'ân-ı Kerim'de geçen 28 peygamberin ismi, resul ve nebi farkı, imanın çeşitleri gibi hususlarda bilgi verilmiş ve Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar peygamberlerin hayatları konu başlıkları ile ayrıntılı olarak yazılmıştır.

¹¹ Zeynelâbidin Tagiyev, Azerbaycanlı tüccar, petrol sahibi, zengin, hayırsever işadamdır. 1823-1924 yılları arasında yaşamıştır. <https://www.siyasetcafe.com/egitim-gonullusu-bir-milyoner-zeynel-abidin-tagiyev-1819yy.htm> (Erişim Tarihi: 07.09.2018)

¹² Zekuyye Babayeva, *Abdüsselam Ahundzade Tarih-i Mukaddes-i Enbiya*, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993, s. 4.

¹³ Ahundzâde, hakkında Türkiye Türkçesi kaynaklarında pek fazla bilgi yoktur, biyografisiyle ilgili bilgiler, Yavuz Akpınar'ın 'İsmail Gaspıralı'nın Akgül Destesi Adlı Biyografik Eseri' -Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Sayı 29, 2010, sf 7-34.- isimli makaleden ve Ahundzâde'nin Tarih-i Mukaddes-i Enbiyâ isimli eserinin Kiril harfli 1993 yılı baskısının önsözünden derlenerek özetlenmiştir.

tecrübelerini, bilgilerini aydın Müslümanlara ve Ruslara tanıtmıştır. Bu tarihlerden ve eserin basım tarihinden anlaşıldığına göre Tarih-i Mukaddes-i Enbiyâ isimli eserini bu görevi sırasında kaleme almıştır.

Tiflis ve Gori şehirlerinde bulunduğu sürece Rusça'ya vâkıf olup bizim medreselerde olmayan bilgi ve tecrübeleri edinmiştir. Ayrıca memleket idaresi ve siyasi konularda çok fazla bilgi ve tecrübeye sahip olmuştur. Bu sayede, Gori Darümuallimîn Mektebinde, muallim olacak gençleri, gayet iyi terbiye edecek güzel fikirler üretmiştir. Bu hususta Şirvanlı Abdülkadir Efendi, Seferali Bey ve Velibeyof isimli öğretmen arkadaşları kendisine destek ve yardımcı olmuştur. Bu üç öğretmen, Gori'de çalıştıkları esnada Tercüman yazarı Gaspıralı İsmail Bey'i Kafkasya seyahatine çıktığında üç gün Gori'de misafir etmişlerdir. Gaspıralı İsmail Bey; Ahundzâde, Şirvanlı Abdülkadir Efendi ve Seferali Bey Velibeyof'un bilgi ve tecrübelerinden istifade etmiştir.

1894 yılında şeyhülislamlığa atanan Abdüsselam Ahundzade, Kafkasya âlimlerinin seçkin zatlarından. Abdüsselam Efendi din işleri başkanlığı görevindeyken cami, okul ve vakıf işlerini düzene koymaya gayret etmiştir. Hizmetlerine mükâfat olarak Stanislav ve Anna nişanları ile taltif buyurulmuştur. İran devletinden de Şir ve Hurşid nişanları ihsan edilmiştir. 1896 senesi Moskova'da taç-giyme törenlerinde bulunmuş Moskova'da bulunan bütün müslüman bilim adamlarının ve ileri gelenlerinin dikkatini ve saygısını kazanmıştır. Ermeni ve Müslüman düşmanlığını teskin etmek için 1905 yılında aylarca çeşitli vilayetleri dolaşıp vaaz ve nasihatleri ile büyük hizmetlerde bulunmuştur. Derslerden ve memuriyet işlerinden fırsat buldukça kalemiyle hizmet etmeye, yazılar yazmaya çalışmıştır. *Umdetü'l-Ahkâm*, *Cehalet Derdinin Dermanı*, *Zübdetü'l-Ahkâm*, *Miftah-ı Lisan-ı Farsî*, *Tarih-i Mukaddes* ve *Farsîyü'l-ibare*, *Mütalâa-i Kitab-ı İkaz*, *Müdafaa ber-Mukabele-i Hasım* Türk dilinde yazmış olduğu eserlerdendir.

Yazar, *Tarih-i Mukaddes-i Enbiyâ* ismi verilen eserinde, dünyanın yaratılışını kısaca anlattıktan sonra, ilk peygamber Hz. Adem'den son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'e kadar peygamberlerin ve ilk halifelerin hayatları hakkında bilgi vermektedir. Kitap içeriğinde, eserin müslüman çocukların talim ve terbiye eğitim ve öğretimi için çok faydalı bir kitap olduğu bilgisi mevcuttur. Yazar eserini *Kur'ân-ı Kerîm*'den, *Ravzatu's-safâ*, *İbni Haldun Tarihi*, *Hayâtu'l-kulûb* gibi eserlerden faydalanarak yazmıştır. Eserin hicri 1310/ 22 Nisan 1893 yılında Gori şehrinde Sininrov tarafından basılmasına izin verilmiştir. Eser, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Hz. Adem ve Hz. İsa arasında gönderilmiş peygamberlerin hayatları, ikinci bölümde ise Hz. Muhammed'in hayatı ile dört halifenin ve diğer İslam büyüklerinin hayatları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Kitap cildi karton kapaklı olup oldukça yıpranmış durumdadır. Eserin elimizde bulunan Arap harfli son sayfası 193 numaralıdır ve bu sayfada son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatını anlatan bölüm yer almıştır. Ancak Hz. Muhammed'in vefatını anlatan bu sayfadan sonraki sayfalar kopmuştur. Kitabın

Kiril alfabesi ile Bakü'de basılan nüshasına Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ulaşılmıştır. Bu baskıdan anlaşıldığına göre eserin devamında Hilâfet, Hilâfet-i Ebû Bekir, Hilâfet-i Ömer, Hilâfet-i Osman, Hilâfet-i Ali, Hilâfet ve şehâdet-i İmam Hasan, Facia-i Kerbelâ, Abdullah b. Zübeyr ve Benî Emeviye ahvâlinin icmali, Benî Abbasî ahvâlinin icmâli başlıkları ile İslamiyetin kabulü ve ilk dönemleri Abbasiler dönemine kadar özetlenmiştir. Osmanlı dönemi harfleriyle, Âzerî Türkçesi ile yazılmış olan eserin yaklaşık iki yüz sayfa civarı olduğu anlaşılmaktadır. Orta kısımda da 141-144 sayfa aralıklarında birkaç sayfa eksiktir. Bu kısımda da Kiril alfabeli baskıdan anlaşıldığına göre 'Bî'set-i Hâtem-i Enbiyâ'¹⁴ başlığının bazı sayfaları eksiktir. Eser Azerbaycan Türkçesi lehçesi ile ta'lik hatla yazılmıştır. Bu kitap, mukaddime bölümünde belirtildiği üzere orta öğrenim seviyesindeki öğrencilere İslam dinini öğretmek amacı ile kaleme alınmıştır. Aynı zamanda bu kitap vasıtasıyla öğrencilerin ve ailelerinin peygamberlerin hayatları ile ilgili bilgi sahibi olmaları, onların hayat tecrübelerini örnek alarak yaşamaları temenni edilmiştir.

Ahundzâde tarafından, Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin ve büyük insanların hayatları ile ilgili malumat bulunduğu, bu bilgilerden haberdar olmanın herkes için önemli bir görev olduğu belirtilmiş ve Kur'ân'a dayalı eserlerin ve peygamber kıssaları ile ilgili kitabın eğitim müfredatında bulunmadığı, bu hususta büyük eksiklik olduğu ve bu eksikliği gidermek için eseri kaleme aldığı, *"Fikr-i fâtir ve tasavvur-ı kâsırımca bu hisse-i şerîfenin dâire-i ta'lîmden hâric kalmagı bu bârede evlâd-ı vatan için Türkî-i Azerbaycan dilinde bir ta'lim kitabının mevcut olmamagı terbiye ve te'dib meslekinde vaki' kusûr itmeden biri ve ehemmidür çünki vâzih ve aşikârdur ki din ve itikatça insanın en evvelimci teklifi ve farzı usûl-i dindir."* cümleleriyle belirtmiştir.

Tarih-i Mukaddes-i Enbiya'nın Mukaddimesi ve İçeriği

Ahundzade, peygamber kıssaları ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de hangi âyete bakılması gerektiğini veya eseri yazarken hangi âyetlerden faydalandığını mukaddime kısmında ifade etmiştir. 1893 yılı Osmanlı Türkçesi talik hatlı ve 1993 yılı Kiril harfli matbu mevzu bahis eserin 'Mukaddime' kısmı ve muhteviyatındaki başlıklar genel bilgi sahibi olunması amacıyla iki sütun halinde tablo şeklinde verilmiştir. Mukaddime kısmında eser bizzat yazarı tarafından tanıtılmıştır ve günümüz okurlarınca rahat anlaşılabilir. Ayrıca Âzerî lehçesi özelliklerinin müşahede edilebilmesi düşüncesiyle bu bölüm değişiklik yapılmadan Latin harflerine aktarılmıştır. Parantez içindeki rakamlar eserin orijinalindeki sayfa numaralarıdır.

(1) Bismillâhirrahmanirrahîm

14

Peygamberlerin sonuncusunun peygamberlikle görevlendirilmesi.

Ve bihi nestaîn. Elhamdülillahi kemâhu ve ehluhu ve müstehakkuhu ve's-selâmu alâ hayra halkıhi Muhammedin ve âlihi tayyibîni't-tâhirîn¹⁵.

Mukaddime

Erbâb-ı ilm ü kemâle malûm ve aşikârdır ki din-i mubîn-i İslâmın esas metini olan Kur'ân-ı mecîd efrâd-ı beşerin dünyâ ve ukbâ salâhına bâ'is akâyid ve amâle hem de kısâs-ı enbiyâ-yı izâm ve ru'esâ-yı kirâma muhtevîdir. O akâyid ve a'mâl-i bilmek ve âmil olmak herbir kesin farz-ı evvelîsi ve vazife-i mukaddesesi olup İslâmiyetin tahkîk ve âsârı akâyid-i diniyenin rasûh ve istihkâmına ve a'mâl-i vâcibiyenin her dem zuhûr ve burûzuna mevkûfdur. Bu ecildendür ki her yerde ve her asırda bu hususlarda kitaplar ve risaleler telif ve tasnif olunup etfâl ve müslimîne virilür. Velâkin Kur'ân-ı mecîdün kısasa müştamil hisse-i münîfesi resmen dâire-i ta'lime

(2) girmeyüp hatta Fâris veya Arapça yazılmış mahsûsen bir talim kitabı nazar-ı hakîrânemize yetişmeyüpdür fakat kütüb-i talimiyye tertibi için teahhüz ve menba olmaka çoh kitablar mevcuddur.

Fıkr-i fâtir ve tasavvur-ı kâsırımca bu hisse-i şerîfenin dâire-i talîmden hâric kalmakı bu bârede evlâd-ı vatan için Türkî-i Azerbaycan dilinde bir talim kitabının mevcut olmamakı terbiye ve te'dib meslekinde vaki' kusûr itmezden biri ve ehemmidür. Çünkü vâzih ve aşikârdur ki din ve itikadca insanın en evvelimci teklifi ve farzı usûl-i dindir. Ve bu usûl ne kadar kalbde meleke ve rasûh iderse ve o kadar insanı turuk-ı saâdet ve necâta celb ve münselik eyler usûl-i dinden tevhdîd ve me'âdın kalbde istikrâr ve istihkâmına sebep her gün evkât-ı mahsûsada edâ olunan namazdur ki kelime-i tayyibe-i tevhdîdi tekrâr itmekle vahdâniyet-i ilâhîye şehâdet ve ikrâr ve Hüdâvend-i âlemiyâna senâ ve duâ idüp yevm-i cezâda ecr-i cemîl i'tâsına ümîd-vâr oluruk. Ammâ nübüvvet bâresinde egerçi icmâlen hazerât-ı enbiyânın bî'setine ve hakkiyetine dahi itikâd olunursa da ammâ hâlât-ı şerîfe ve siyer-i hamîde ve i'câz-ı bâhireleri nâ-malûm kaldıkı sûretde elbette bu itikâdın kalbde vüs'at ve inbisâtı ve belki istihkâmı hâsıl olmayacaktır. Velâkin inde'l- akis ve iz'ân ve îkân-ı kemâle yitüp tafsîl-i ahvâlden haberdâr oldukda güne güne istifâdelere bâ'is olacaktır. Böyle ki her bir kes tarîk-i sa'âdet ve dalâleti birbirinden fark virüp râh-ı necâta sâlik olmağa mâyil olacaktır ve hazerât-ı enbiyânın asırlarındaki akvâmın

(3) âdât u etvârını ve ne sebebe mesûd ve magzûb olmalarını pîşgâh-ı nazara getürüp dalâlet ve şekâvete bâ'is olan itikâd ve amelden perhîz ve ictinâb idecektir ve ale'l-husûs bu hisse-i şerîfe ve kısas-ı mukaddesenin talimi ibtidâî tahsil ve terbiyede ziyâde müessir vâki' olacaktır. Çünkü tabâyi-i etfâl hikâyât ve rivâyâta meyyâl oldukları cihetten bu nev' kıssa-yı şerîfeleri işitmekten ziyâde haz aparup

¹⁵ Rahman ve rahîm olan Allah'ın adı ve yardımıyla. Şükür, şükürün sahibi ve hak edeni olan Allah'adır ve salât ve selam onun yarattıklarının en hayırlısı Hz. Muhammed'e ve onun iyi ve pak olan ailesinedir.

'ke'n-nakşı fi'l-hacer'¹⁶ kalbinde nakış başlayacaktır ve gâyet şevk ve ferah ile vâlidaynine ve ahavâtına nakl idüp onları da mahzûz ve mesrûr idecekler ve bi'l-cümle Tarih-i Mukaddes-i Enbiyâ a.s ve tarih-i umûmî-i dünya bir âyine-i cihân-nümâdur ki cümle enbiyâ-i izâmun siyer-i hamîde ve hâlât-ı şerîfeleri mucizâtı bâhire ve kerâmât-ı latîfeleri tarîk-i irşâd ve hidâyetde sabr u sebâtları insanın râh-ı necât ve saâdeti selâtîn-i izâmun nizâm-ı âleme dair kanun ve siyasetleri ümem-i maziyenin ahlâk ve etvâr ve âdetleri o mir'ât-ı musaffâda zâhir ve nümâyân olur. Din ve dünya umûrunun salâh ve kemâlini ahtaran(arayan, araştıran) kes geçmişlerin hâline dikkat itmekle niçe niçe tecrübeler hâsıl kılar ve o vesile ile maâş ve maâdının umurunu tanzîm ve tekmîl ider. Binâen alâ hazâ bu bende-i bî-bidâ'a Abdüsselâm Ahundzâde hayli zamandan beri bu yolda işledigim için ebnâ-yı vatani bu kesîrül fâide-i fenden müstefid itmek manzûruyla bu kitapçe-i hakîreni Türkî-i Azerbaycan lehçesinde telif itmekle ikdâm etdim ve egerçi bile cür'et ve cesâret

(4) bu kalîlü'l bidâ'anun kudret ve kuvvetinden hâric bir emr ise de himmetü'r-ricâl tekallu'ü'l-cibâl¹⁷ mefhûmunca himmet gösterüp dûçâr oldikum müşgilât ve mu'dilât-ı hâlîme fütûr ve gayretime kusûr getürmedi ve ihtilâf-ı akvâl-i müverrihîn ve rivayât-ı kesîre-i müfessirîn her dem ye's ü tekâ'üde bâ'is olurduysa da gene de yihıla ve dura başladıkım hayr binânı nâkıs koymakı revâ görmedim ve bi'lâhir habile'l-metîn Kur'ân'a çeng urup enbiyâ-yı izâmun kıssasına dâir âyeleri ol menba-ı hakîkîden fahs ve intihâb idüp istihrâc-ı merâm itdim nice ki her bir kıssanın bizzat menbaı olan ayet ve surelere zeylen işâre olunur ve bazı ahvâl ve kıssaları dahi (Ravzatu's-safâ) (ve Habîbü's-siyer) ve Tarih-i meşhûr (İbn-i Haldun) (ve Hayâtü'l-kulûb) kimi kütüb-i tarih ve ahbârdan ahz u istinbât idüp iki kısma münkasim olundu. Evvelinci hisse ahd-i atîk enbiyâlarının tarih ve ahvâline ve ikinci hisse hayrül-mürselîn ve hâtemü'n-nebiyyîn aleyhisselâmın hâlât-ı şerîfe ve tarih-i mukaddesine ve keffiyet-i hilâfete müştemeldir. Her iki hissini (Tarih-i Mukaddes) adıyla mevsûm idüp meslek-i tahrir ve te'lîfde huşû zevâyidenden ihtirâz ve elfâz-ı müterâdifeleri dahi an-kasdin istimâl itmekden i'râz itdim çünkü tarih yollu yazılmış kitapları mütâlaa iden veya talim alan mahz-ı matleb ahzında olup elfâzı çoh ve manası az kelâmlar veya birbirinün akabinde uzalmış müterâdif kelimeler elbette mütâlaa ideni teveccühden salar ve hem de itnab-ı kelâm ve tatvîl-i merâmı keyfiyet-i ahvâli zihinde yığışdurmaka mâni olup âkıbet

(5) nefrete ve zihni yormakı bâ'is olur. Ümid-vârum ki bu renc-i âcizânem erbâb-ı kemâl indinde makbûl ve matbû görünüp vâki olan sehv ü hatâlarım afv kalemini çekeler ve kusûrâtımı ıslâh ideler ve li'llâhi derrü'l-muslihîn ve'l-mükemmelîn¹⁸

Ve çün her zaman ve mekânda bu kısım ilm ve edeb âsârına terakki ve revâc viren ol asrun maârif-perver ve kadir-şinâs kesleri olupdur ona göre bu bende-i hâksârda hulûsiyyet-i gâybâne ve ümîd-i âcizâne üzere bu Tarih-i Mukaddes'in

¹⁶ Taşa nakş edilen nakış gibi.

¹⁷ İnsanın gayreti, himmeti dağ gibi zorlukları azaltır.

¹⁸ Allah sâlih ve kâmil kişilerin ve sığmağıdır.

dîbâcesini asrımızın birinci maârif- perver ve hamîyyetlüsi ve zamânemizin en âlî derecede servet ve sehâvetlüsi ulemâ ve üdebâ sınıfının hâmîsi gürûh-ı muhtâcînin merhametlü ve mihrîbân atası vatan ve millet muhibbi intişâr-ı ulûm yolunda eli ve dili ve malıyla bezl-i himmet idenlerin rükni a'zamı a'ni cenâb-ı şerâfet-intisâb Hacı Zeyne'l-Âbidin Bâküyî'nin nâm-ı âlîleriyle ki hakikaten "Ni'amü'l- mâlü's- sâlih li'r-racülü's-sâlih"¹⁹ hadis-i şerîfinin mazharı ve mîsdâkıdır müzeyyen ve müşteref itdüm ki bu kitaptan istifâde iden müteallimîn o nâdirü'l-misl olan vücûdun nâm-ı âlîlerini zikr-i hayr ile yâd idüp her zamân du'â-gû ve senâ-hân olalar bu kitabda mezkûr kısas-ı mukaddesenün evvelen ve bizzat menba'ı olan âyât ve sûrelere be-karâr-ı zeyl işâre olunur ki 'inde'l-hâcet rücû oluna ve hem de gelecekte bu binâ-yı hayr üzerine ref'-i kavâyim idenler için delil ve dest-âviz ola...

Ahundzâde, bu bilgileri verdikten sonra peygamber kıssalarıyla ilgili kaleme aldığı kitabında hangi kısas için hangi sûreye müracaat edilmesi gerektiğini aşağıdaki şekilde belirtmiştir:

1. yerün ve göğün hilkatî bâresinde hem Secde sûresinin evâyiline **(6)** ve sûre-i Kaf'ın 37. âyesine rücû oluna
2. Hilkat-ı Âdem bâresinde sûre-i Hicr'in evâiline ve sûre-i Âraf'a
3. Kâbil ve Hâbil bâresinde sûre-i Mâ'ide'nin evâiline rücû oluna
4. Nuh ve Tûfan bâresinde sûre-i Âraf ve sûre-i Hûd ve sûre-i Nuh ve sûre-i Mü'minûn'a rücû edile
5. Hûd ve Âd kavmi bâresinde sûre-i Âraf ve sûre-i Hûd ve sûre-i Kamer ve Ahkaf'a
6. Sâlih ve Semûd kavmi bâresinde sûre-i Âraf ve sûre-i Neml ve sûre-i Hûd'a
7. İbrahim (a.s.)'in ahvâline dair sûre-i en'âm ve sûre-i enbiyâ ve sûre-i İbrahim ve sûre-i Bakara'ya
8. Lût kavminin helâkine dair ahvâl sûre-i Hûd ve Hicr'de
9. Melâike tebsîr bâresinde sûre-i Zâriyât ve sûre-i Âraf ve Ankebut'a
10. Yakup ve Yûsuf (a.s.) bâresinde sûre-i Yûsuf'a
11. Eyüp (a.s.)'un bâresinde sûre-i Enbiyâ'ya
12. Hz.Mûsâ'nun ahvâlâtı bâresinde sûre-i Kasas ve Mâide ve Bakara Tâhâ ve Musa'ya
13. Süleyman (a.s.)'un bâresinde sûre-i Neml ve sûre-i Sad'a
14. Zekeriyâ ve Yahya (a.s.)'un ahvâli bâresinde sûre-i Meryem ve sûre-i Âl-i İmrân'a
15. Buhtunnasar ifsâdına dair ahvâl sûre-i İsrâ'ya
16. eyadan ve Hz.Yahya ve İsa (a.s.)'nın vilâdetleri ve hemçinîn Hz. Meryem bâresinde sûre-i Âl-i İmrân ve sûre-i Bakara'ya rücû oluna...

Tarih-i Mukaddes-i Enbiyâ'nın 1893 yılında Arap alfabesiyle basılan nüshasının ve 1993 yılında Kiril harfleriyle basılan nüshasının konu başlıkları ve sayfa numaraları tabloda yer aldığı şekildedir.

Tablo 1: Eserin Konu Başlıkları:

¹⁹ Sâlih malın nimetleri sâlih adamlar içindir.

Arap Harfli Baskıdaki Başlıklar	Kiril Alfabeli Baskıdaki Başlıklar
-	Bir Nece Söz (3. sf)
Mukaddime (1. sf)	Mukaddime (6. sf)
Sıfât-ı Bârî Hilkat-i Dünya ve Âdem (7. sf)	Allahu Teâlânın Sıfatları, Hilkat-i Dünya ve Âdem (10. sf)
Âdem a.s.'ın Cennete Duhûlü ve İsyânı (8. sf)	Âdem a.s.'ın Cennete Duhûlü ve İsyânı (11. sf)
Kâbil ve Hâbil (10. sf)	Kâbil ve Hâbil (12. sf)
Şis (Şit) ve nesli ve Kabil Evlâdına Karışmaları (12. sf)	Şis (Şit) ve nesli ve Kabil Evlâdına Karışmaları (13. sf)
Nuh ve Tûfan (14. sf)	Nuh ve Tûfânı (15. sf)
Elsine ve Akvâm (16 sf)	Elsine ve Akvâm (16. sf)
Âd Kavmi ve Hûd a. s. (17. sf)	Âd ve Kavmi ve Hûd a. s. (17. sf)
Semûd Kavmi ve Sâlih a. s. (18. sf)	Semûd Kavmi ve Sâlih a. s. (18. sf)
Hz İbrahim ve Bütleri Gırmagı ve Oda Atılmagı (19. sf)	Hz İbrahim ve Bütleri Gırmagı ve Oda Atılmagı (18. sf)
Hicret-i İbrâhîm a. s. (22. sf)	Hicretü'l-İbrâhîm a. s. (20. sf)
Tevellüd-i İsmail (23. sf)	İsmail'in Anadan Olması (21. sf)
İshak'ın Beşâreti ve Lût Kavminin Helâki (26. sf)	İshak'ın Beşâreti ve Lût Kavminin Helâki (23. sf)
Vilâdet-i İshak ve Zebh-i İsmail (29. sf)	Vilâdet-i İshak ve Zebh-i İsmail (25. sf)
Ka'be-i Muazzama (31. sf)	Ka'be-i Muazzama (26. sf)
Vefât-ı Hâcer ve Teehül-i İsmail (32. sf)	Hacer'in Vefatı ve İsmail'in Evlenmesi (27. sf)
Vefât-ı Sâre ve İbrahim (34. sf)	Sara'nın Vefatı ve İbrahim (28. sf)
Yakub'un Kenân'a Müracaatı (37. sf)	Yakub'un Kenân'a Kaytması (30. sf)
Evlâd-ı Yakub ve Yusuf'a Hasedleri (40. sf)	Evlâd-ı Yakub ve Yusuf'la Hasedleri (31. sf)
Yusuf'un Sadakati ve Zindana Düşmeği (43. sf)	Yusuf'un Sadakati ve Zindana Düşmesi (33. sf)
Yusuf'un Zindandan Çıkmağı ve Firavunun Yanında Mukarreb Olmağı (45. sf)	Yusuf'un Zindandan Çıkmağı ve Firavunun Yanında Yahın Olmağı (34. sf)
Hz. Yusuf'un Kardeşleri ile Evvelimci Görüşü (47. sf)	Hz. Yusuf'un Kardeşleri ile Evvelimci Görüşü (35. sf)
Hz. Yusuf'un Kardeşleri ile İkinci Görüşmeği (50. sf)	Hz. Yusuf'un Kardeşleri ile İkinci Defa Görüşmesi (37. sf)
Âl-i Yakub'un Atalarına Beşareti ve Mısır'a Hicretleri (55. sf)	Âl-i Yakub'un Atalarına Beşareti ve Mısır'a Hicretleri (39. sf)
Eyyûb-ı Sabûr (57. sf)	Eyyûb-ı Sabûr a. s. (41. sf)
Hz. Yusuf'un Vasiyeti ve Vefatı ve Ondan Sonra Âl-i Yakub'un Ahvâli (60. sf)	Hz. Yusuf'un Vasiyeti ve Vefatı ve Ondan Sonra Âl-i Yakub'un Ahvâli (43. sf)

Vilâdet-i Musa a. s. (63. sf)	Musa a. s. Dünyaya Gelmesi (44. sf)
Musa ve Harun ve Firavunu Davet Etmeleri (68. sf)	Musa ve Harun ve Firavunu Davet Etmeleri (48. sf)
Beni İsrail'in Diyâr-ı Ken'an'a Teveccühi ve Tih Sahrasına Düşüp Kalmaları (72. sf)	Beni İsrail'in Diyâr-ı Ken'an'a Yönelmesi ve Tih Sahrasına Düşüp Kalmaları (50. sf)
Nüzûl-i Tevrat ve Dalâlet-i Kavm (75. sf)	Tevrat'ın İndirilmesi ve Kavmün Yolunu Azması (52. sf)
Kârun ve Hasefi (78. sf)	Tâlût ve Câlût (53. sf)
Harun'un Vefatı ve Hz. Musa'nın Bazı Mülke Galebesi ve Vefatı (80. sf)	Harun'un Vefatı ve Hz. Musa'nın Bazı Melike Gazanması ve Vefatı (54. sf)
Beni İsrail'in Ürdün'den Geçip Kenan'a Dahil Olmaları (81. sf)	Beni İsrail'in Ürdün'den Geçip Kenan'a Dahil Olmaları (55. sf)
Hükkâm Devri (83. sf)	Hükkâm Devri (56. sf)
Tâlût ve Câlût (85. sf)	Tâlût ve Câlût (57. sf)
Tâlût'un Dâvûd'a Hasedi (87. sf)	Tâlût'un Dâvûd'a Hasedi (58. sf)
Dâvûd a.s. ve Süleyman ve Bina-yı Mescid-i Aksâ (89. sf)	Dâvûd ve Süleyman ve Bina-yı Mescid-i Aksâ (59. sf)
Beni İsrail'in İki Devlete Bölünmeği (91. sf)	Beni İsrail'in İki Devlete Bölünmesi (61. sf)
Mülûk-ı Esbât ve İlyas ve Elyasa (93. sf)	Mülûk-ı Esbât ve İlyas ve Elyas (62. sf)
Yunus a.s. Ninova Ehline Meb'ûs Olmakı (96. sf)	Yunus a.s. Ninova Ehline Gönderilmesi (63. sf)
İsrail Devletinin inkırâzı, Asurîlerin Yahuda Devletine Defaâtle Hücumu ve Özlerinin İnkırâzı (97. sf)	İsrail Devletinin Dağılması, Asurîlerin Yahuda Devletine Defelerle Hücumu ve Özlerinin Mahv Olmaları (64. sf)
Buhtun Nasr ve Yehuda Devletine Hücumı ve Tahrîb-i Kuds-i Şerrîf ve Mescid-i Aksâ (100. sf)	Buhtun Nasr ve Yehuda Devletine Hücumı ve Kuds-i Şerrîf'in Dağılması Mescid-i Aksâ (66. sf)
Buhtun Nassar ve Key Husrev (101. sf)	Buhte Nassara ve Key Husrev (67. sf)
Vilâdet-i Meryem ve Terbiyesi ve Yahya a. s. (105. sf)	Meryem a. s. Dünyaya Gelmesi Terbiyesi ve Yahya a. s. (68. sf)
Tevellüd-i İsa a. s. (107. sf)	İsa a. s. Dünyaya Gelmesi (70. sf)
İsa a. s.'in Göge Çekilmesi (111. sf)	İsa a. s. Göye Çekilmesi (72. sf)
Havâriyyûnun Daveti (114)	Havâriyyûnun Daveti (73. sf)
İbrahim a. s. Züriyyeleri, Benî İsrail ve Beni İsmail (118. sf)	İbrahim a. s. Züriyyeleri, Benî İsrail ve Beni İsmail (75. sf)
Abdülmuttalib'in Zuhûru Peygamberliye İşare Olan Rüyası ve Zemzemin Keşfi (120. sf)	Abdülmuttalib'in Zuhûru Peygamberliye İşare Olan Rüyası ve Zemzemin Keşfi (76. sf)
Vilâdet-i Hz. Resul (125. sf)	Hız. Resulün Dünyaya Gelmesi (79. sf)
Abdülmuttalib'in Vefatı Resul-i Ekrem'in	Abdullah'ın Vefatı, Resul-i Ekrem'in

Terbiyesi Validesinin Vefatı ve Nüzûl-i Bârân-ı Rahmet (128. sf)	Terbiyesi, Validesinin Vefatı (81. sf)
- (129-132. sayfalar kopmuş)	Abdülmuttalib'in Vefatı, Ebu Talib'in Şam'a Seferi Галибни Gahib'ni Beşâreti (83. sf)
Cenâb-ı Peygamberin Hadice Üçün Şam'a Seferi ve Onu Nikâh İtmegi (135. sf)	Cenâb-ı Peygamberin Hadice Üçün Şam'a Seferi ve Onu Nikâh Etmesi (84. sf)
Kureysilerin Kabe'ni Tâzedden Binâ İtmekleri (138. sf)	Kureysilerin Kabe'ni Tazedden İnşa Etmeleri (86. sf)
Bi'setü'l-Hâtemü'l-enbiya aleyhi's-selâm (139. sf) (140-144. Sayfalar kopmuştur.)	Bi'set-i Hâtem-i Enbiya (86. sf)
Ehl-i İslamın Diyar-ı Habeş'e Hicretleri (145. sf)	Ehl-i İslamın Diyar-ı Habeş'e Geçmekleri (90. sf)
Ehl-i İslamın Şi'bden Çıkmagı Vefat-ı Ebu Tâlib ve Hadice-i Kübrâ a.s. (152. sf)	Ehl-i İslamın Halkdan Çıkmagı, Vefat-ı Ebu Tâlib ve Hadice-i Kübrâ (93. sf)
Bî'at-ı Evvelî Bî'at-ı Sâniye Mirac-ı Nebevî Hicret-i Ashâb (154. sf)	Birinci ve İkinci Bî'at-ı Peygamber a.s. Miracı, Ashabın Göçmesi (95. sf)
Hicret-i Resûl (158. sf)	Peygamber a. s. Göçmesi (97. sf)
İllet-i Zuhûr-ı Gazavât Cenâb-ı Peygamberin Ziyaret Kasdıyla Mekke'ye Azîmeti (165. sf)	Muharebenin Meydana Çıkmasından Maksad Cenab-ı Peygamberin Ziyareti Gasdıyla Mekke'ye Azimeti (100. sf)
Feth-i Mekke-i Mükerrerme (176. sf)	Feth-i Mekke-i Mükerrerme (106. sf)
Hüccetü'l-vedâ (187. sf)	Hüccetü'l-vedâ (113. sf)
Vefat-ı Hâtemü'n-nebiyyîn (192)	Vefat-ı Hâtem-i Nebiyyîn (115. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Hilâfet (117. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Hilâfet-i Ebu Bekr (120. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Hilâfet-i Ömer (121. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Hilâfet-i Osman (122. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Hilâfet-i Zâhirî (123. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Şahadet-i Ali a. s. (125. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Hilâfet-i ve Şehâdet-i İmam Hasan a. s. (128. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Faciye-yi Kerbelâ (129. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Abdulla Zübeyr ve Beni Umeyye Ahvalının İcmâli (130. sf)
- (Sayfalar kopmuş)	Beni Abbasiyye Ahvalının İcmâli (133. sf)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi eserin 1893 tarihli baskı örneğinin ikinci kısmında sayfalar (129-132, 140-144 ve 192'den itibaren sonuna kadar) kopmuştur. Kanaatimizce eser iyi muhafaza edilmemesi, cildinin yıpranmış olması sebebiyle oldukça yıpranmış ve eksiktir.

Peygamberlerin hayat hikâyeleri bazen müstakil kitap halinde, bazen insanlık tarihi kitapları içinde yayınlanmıştır. Hz. Muhammed'in örnek hayatıyla ilgili Muhammediyeler, siyer, mevlid türünde manzum-mensur eserler kaleme alınmıştır. Hz. Yusuf'un, Hz. Süleyman'ın hayatlarıyla ilgili müstakil kitaplar da kaleme alınmıştır. Hz. Yusuf'un hayatı ile ilgili bilgiler Kur'an-ı Kerim'de Yusuf suresinde bulunmaktadır. Hz. Yusuf'la ilgili kıssa ahsenü'l-kısas, kıssaların en güzeli olarak vasıflandırılmaktadır.

İnsanoğlunun yaratıldığı ilk günden itibaren konuşmak, yemek, içmek, gülmek, ağlamak, gezmek gibi tabii olarak yaptığı bazı eylemler vardır. İnsanoğlunun yaşamak için bu fiillere ihtiyacı olduğu gibi inanmaya da ihtiyacı vardır ve tarih boyunca inançları uğruna insanlık için yararlı ya da zararlı eylemlerde bulunmuştur. Allah (c.c) insanlığı doğru yola sevk etmek için her kavme peygamber gönderdiğini Kur'an-ı Kerim'de bildirmektedir.²⁰

Bize doğru yolu gösteren örnek peygamberlerden sadece yirmi beş tanesinin isimlerini ve kıssalarını bilmekteyiz. Kur'an kıssalarında, olaylar hikâye veya romanda olduğu gibi düzenli bir şekilde, bir yerden başlayıp bitirilmez. Parça parça birer sahnesi tasvir edilir ve insanların ibret alması istenir.²¹ Kur'an-ı Kerim bize yol gösterici bir kitaptır içerisinde peygamber kıssaları hakkında temel bilgiler bulunmaktadır.

Sonuç

Peygamberlere ait olan daha ayrıntılı bilgileri peygamberler tarihi kitaplarından yani peygamber kıssalarından da öğreniriz. Ahundzâde'nin peygamberler kıssaları ile ilgili bu eseri, Kısas-ı Enbiyalarla ilgili eğitim müfredâtında bulunan Azerbaycan Türkçesi'ndeki ders kitabı boşluğunu telafi etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Çocukların eğitimi amacıyla kaleme alındığı için kıssalar hakkında teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Kıssalar, çocukların anlayabileceği sade bir dille, özet şeklinde yazılmıştır. Tarih-i Mukaddes-i Enbiya kitabı, Ahundzâde'nin eğitim, siyasi, dinî alanlarda aldığı görevlerde yapmış olduğu önemli hizmetlerden birisidir. Hem Osmanlı dönemi eski harfler ile hem de Kiril alfabesiyle toplam üç defa basılmış olan çocukların din ve ahlak eğitimine büyük katkı sağlamış olan bu eser ve yazarı günümüzde yeterince bilinmemektedir. Kiril alfabesiyle 1993 yılında basılan nüshanın önsözünde belirtildiğine göre "*Gori Seminaryasında ilmini tamam edip eli kalem tutan üç beş kişi varsa Abdüsselam Ahundzâde'nin terbiyesine bağlıdır.*" Burada ifade edildiği gibi eser, çocukların kıssaları öğrenmesine, ahlaklı, dindar, kültürlü birer insan olarak yetişmesine büyük imkân sağlamıştır.

²⁰ "Andolsun ki biz her ümmete Allah'a kulluk edin, azdırıp saptıran şeytani şer güçlerden uzaklaşın diye bir peygamber gönderdik..." Nahl 16/36.

²¹ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/2, (2002), 35

Kaynakça

- Ahundzade, Abdüsselam, *Tarih-i Mukaddes-i Enbiyâ*, Gori, 1893.
- Ata, Aysu, *Nâsrü'd-din bin Burhânüddin Rabguzî Kısasü'l-enbiyâ Giriş-Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: TDK Yayını, 1997.
- Babayeva, Zekuyye, *Abdüsselam Ahundzade Tarih-i Mukaddes-i Enbiya*, Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı, 1993.
- Karataş, Ahmet, *Hindî Mahmud, Kısas-ı Enbiyâ*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayını, 2013.
- Kaya, Remzi, "Kur'an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/2, 31-58.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, Çev. Rüştü Balcı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
- Şahin, M. Süreyya, "Kısasü'l-Enbiyâ" *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, 495-496.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed bin Cerîrû't-Taberî, *Tarih-i Taberî Tercemesi*, Konya, 1974.
- 'Zeynelâbidin Tagiyev' <https://www.siyasetcafe.com/egitim-gonullusu-bir-milyoner-zeynel-abidin-tagiyev-1819yy.htm> (erişim Tarihi: 07.09. 2018)

EKLER:

Ek 1- Arap Harfli 1893 Baskılı Nüshanın Mukaddime Bölümü:

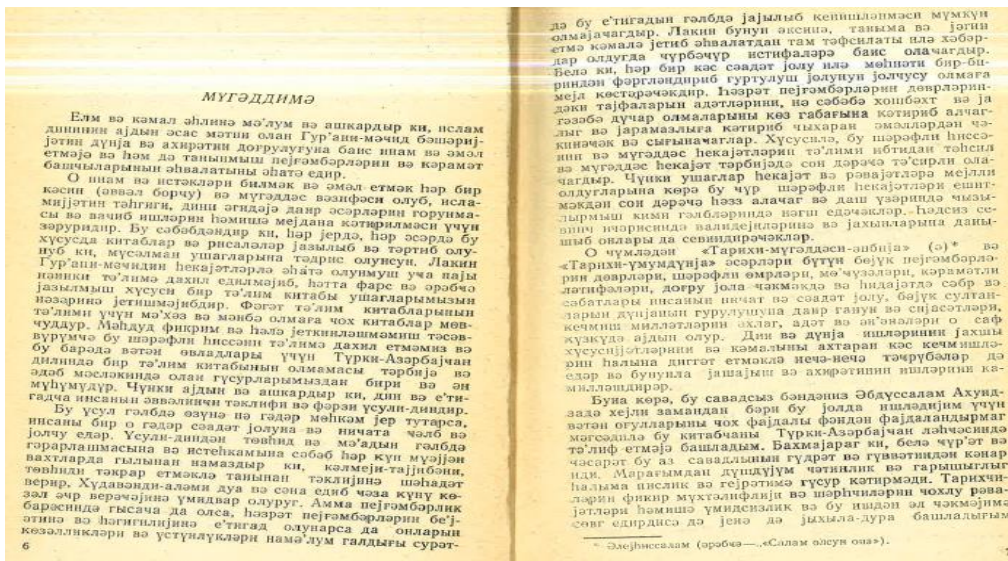

Ek 2- Kiril Harfli 1993 Yılı Baskılı Nüshanın İç Kapağı ve Mukaddime Bölümü:

хейр бинами јарымчыг гојмагы рона көрмөдм. Ахырда Гурани-шарифе пәнчә вуруб бөјүк пәјғәмбәрләрни һекәјәтәрини дилр ајалари о һагиги мәнбәдән арандыр-бәји олаи ајә вә сурәләре ишарә олунур. Бәзи әһваләт хи-мәһиһур Иһи Хәлүһи вә «Һајәтүл-ғулуб» кими тарих китаблариндан көтүрүлүб мәнәһә көрә ики гиәмә бәду-ларни һиссә олтиларни хейрәниси вә пәјғәмбәр-ларни вә Хиләфәт дөврүнү әһләтә әмрүнү вә мүғәддәс тарих-«Тарих-мүғәддәс» аяллардыр, артыг сөзлардан кө-Чүнки тарих јолду јазылмыш китаблары олујан вә ја биринши ардымча дүзүлүш ејин мәнәһә кәлмәләр, бейиндә јығышдырмага мәне олүб зәһин јарар. Умидлә-рам ки, бу ачызана зәһмәтдә кәмәл әһли раст кәләчәји сәһиләри бағчылар вә гүсүрлары дүзәләр.

Һәр заман вә мөкәддә бу чүр елим вә әдәб әсәринә шүнас кәсләри олүбдур. Она көрә, бу тарнага чөриләмиш мүғәддәсини мүғәддәмәсиндә әсримизни ән әли дәрәчә-дә сәрвәт вә мәнәһә оланларын мәрһәмәтли вә мейрибан јолундә әли, дили вә мәли илә вар гүвәһәсини сарф едә-фәтли чәһәт һәмә Зәһиәләһин Бакүвинин адыны һөр-мәтлә чөкир.

Мүғәддәјин вә мүшәрраф етдим ки, бу китабдан исти-фадә едәи тәләбә о бәһзәри аз-аз тапылан ачуудан ады-Бу китабда ады чөккән мүғәддәс һекәјәтәрини мәнбәјин јери кәләчәк мурәһиһәт олуна вә һәм дә кәләчәкдә бу хейрди бинами үчәлтмәг үчүн дәлил вә сүбүт олун.

1. Јерини вә Көјүн јаранмасы барәсиндә Сәмә сүра-синин әһвалына вә Гаф сүрасинин 37-чи ајәсинә бах.

2. Адәм (ә) хиләғти барәсиндә Һачәр сүрасинин әв-әһлино вә Е'раф сүрасина бах.

3. Габил вә һабил барәсиндә Ма'нә сүрасинин әв-әһлино бах.

4. Нүһ вә туфан барәсиндә Е'раф, Нүд, Нүһ вә Мәмүннин сүраләрино бах.

5. Нүд вә Ад гөвми барәсиндә Е'раф, Нүд, Гөмәр вә Ийһи сүраләрино бах.

6. Сәһеһ вә Сәмүд гөвми барәсиндә Е'раф, Нөмә вә Нүд сүраләрино бах.

7. Ибраһим (ә) әһвалына дилр Әһ'әм, Әһбијә, Иб-раһим вә Бәһәрә сүраләрино бах.

8. Јут гөвмүнүн һәләкәти дилр Нүд вә Һачәр сүра-ләрино бах.

9. Мәлкәкәји-Тәһрип барәсиндә Зәһријат, Е'раф вә Әһкәбүт сүраләрино бах.

10. Јә'гүб вә Јусиф (ә) барәсиндә Јусиф сүрасина бах.

11. Ејүзүб (ә) барәсиндә Әһбијә сүрасина бах.

12. Һәзрәти-Мусанын әһвалы барәсиндә Мәрјәм вә Али-Имран сүраләрино бах.

13. Сүләймән (ә) барәсиндә Нәмә вә Сад сүраләрино бах.

14. Зәкәријә вә Јәһјә (ә) әһвалы барәсиндә Мәр-јәм вә Али-Имран сүраләрино бах.

15. Бүхт Нәсәр әфәдлинә дилр Исра сүрасина бах.

16. Һәмчинин Һәзрәти-Јәһјә вә Исә (ә) дунјә кәл-мәләри вә Һәзрәти-Мәрјәм барәсиндә Али-Имран вә Бәһәрә сүраләрино бах.